

แรงงานภาคเกษตรเป็นแรงงานเสี่ยงหรือไม่?: การเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตทางสังคม ของชาวนาไทยและเวียดนาม¹

Is Agricultural Labour Precariat?: A Comparison of Social Wellbeing between Thai and Vietnamese Peasants

วีระ หวังสัจจะโชค

Weera Wongsatjachock

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก 65000
Faculty of Social Science, Naresuan University, Phitsanulok 65000 Thailand

ธัชชนก สัตยวินิจ

Thouchanok Sattayavinit

คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี 20131
Faculty of Political Science and Law, Burapha University, Chon Buri 20131 Thailand

*Corresponding author E-mail: weeraw@nu.ac.th

(Received: April 14, 2020 / Revised: May 20, 2020 / Accepted: May 27, 2020)

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “แรงงานเสี่ยง” เป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจระบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 21 ที่พยายามอธิบายการจ้างแรงงานนอกระบบในพื้นที่เมือง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยฉบับนี้พยายามอธิบายว่าในแรงงานภาคเกษตรสามารถ

ใช้กรอบการวิเคราะห์แรงงานเสี่ยงได้เช่นเดียวกัน โดยใช้วิธีการศึกษาจากการสำรวจ เอกสารและการลงพื้นที่วิจัยสนามพื้นที่เปรียบเทียบจังหวัดฉะเชิงเทรา สำหรับประเทศไทย และพื้นที่ฮ่านาม บริเวณลุ่มแม่น้ำแดงในประเทศเวียดนาม ด้วยวิธีการ สัมภาษณ์และเสวนากลุ่ม ค้นพบว่าเนื่องจากแรงงานในภาคเกษตรก็ต้องเผชิญกับ สถานะแรงงานเสี่ยงเช่นเดียวกัน ด้วยการศึกษาวិถีการทำงานและคุณภาพชีวิตทาง สังคม ทั้งในด้านของงานที่มีลักษณะชั่วคราว ไม่มีความแน่นอนในอาชีพ ขาดสวัสดิการทางสังคม และการทำงานไม่สามารถมองเห็นอนาคตในชีวิต ทำให้ชาวนา และเกษตรกรไทยและเวียดนามต่างอยู่ในสภาวะงานเสี่ยงและกลายเป็นแรงงาน เสี่ยงในฐานะชนชั้นใหม่ของระบบเศรษฐกิจ

คำสำคัญ: งานเสี่ยง, แรงงานเสี่ยง, คุณภาพชีวิตทางสังคม

Abstract

“Precariat” is a key concept to understand the 21st century of the capitalist system which explains informal employments in the urban area. This research, however, demonstrate that agricultural labour could be pointed out by the precariat. The data was collected by methods of documentary research, in-depth interviews, and focus group. The field research compared Chachoengsao Province (Thailand) and Hà Nam (the Red River Delta, Vietnam). Based on mode of work and social wellbeing, the finding showed that agricultural workers have confronted statute of precariats because their employment was informal works, insecure career path, lack of social security and welfare, and unforeseeable future. These circumstances have made Thai and Vietnamese peasants as agricultural workers turning to precarious works and becoming the precariat as the new class of economic system.

Keywords: Precarious work, Precariat, Social Wellbeing

บทนำ

ระบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 21 ได้ถูกมองว่าเป็นช่วงตอนปลายของทุนนิยม (late capitalism) ที่นำมาสู่การเกิดชนชั้นใหม่ที่เรียกว่า “แรงงานเสี้ยม” (the precariat) อันเกิดมาจากการผสมผสานแนวความคิดงานเสี้ยม (precarious work) เข้ากับเรื่องชนชั้นกรรมมาชีพ (proletariat) ในการทำความเข้าใจการจ้างงานระยะสั้นและไม่เป็นทางการในเมือง ที่ขาดสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิต (Standing, 2013; Bunnell, 2016) จึงนำมาสู่งานวิจัยชิ้นนี้ที่พยายามตั้งคำถามว่าหากเป็นในภาคชนบทที่เป็นการผลิตแบบเกษตรกรรม อาชีพอย่างชาวนาจะเป็นแรงงานเสี้ยมหรือไม่ และกรอบการวิเคราะห์ที่แรงงานเสี้ยมจะสามารถใช้ทำความเข้าใจภาคเกษตรกรรมได้หรือไม่

สำหรับคำว่า “ชาวนา” ที่มีการเปลี่ยนแปลงนิยามความหมายไปตามบริบทของประวัติศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบท โดยงานของ Michael Kearney (2018) ได้ชี้ให้เห็นว่านิยามของชาวนาที่หลากหลายและถกเถียงกันเพื่อจัดวางสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองให้กับชาวนาในการทำความเข้าใจสังคม ไม่ว่าจะในยุคหลังสงครามเย็นจน (post-Cold War) มาถึงยุคหลังชาวนา (post-peasant society) ในปัจจุบัน และงานศึกษาของ Dayley and Sattayanurak (2016) นำเสนอภาพของคำว่าชาวนาในมุมมองที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทการเมืองและการผสมผสานเข้าหากันระหว่างเมืองกับชนบทด้วยเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้จะมองชาวนาในฐานะ “แรงงานภาคเกษตร” (agricultural labour) ที่เป็นกลไกสำคัญในวิถีการผลิตในภาคเกษตรที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกประเทศ รวมถึงมีความใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเนื่องมาจากผลกระทบจากนโยบายสวัสดิการทางสังคมต่าง ๆ

แม้ว่าแรงงานภาคการเกษตรเป็นกลุ่มมีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรชาวนาข้าวเป็นแรงงานการผลิตกลุ่มใหญ่ในประเทศและการส่งออกในแต่ละปี ดังเช่นในประเทศไทยและประเทศเวียดนาม แต่ประเด็นเรื่องแรงงานชาวนายังนำไปสู่ข้อถกเถียงที่ว่าด้วยคุณภาพชีวิตของ

แรงงานชาวนามีความเป็นอยู่ที่ดีไปในทิศทางเดียวกันกับการผลิตผลผลิตที่สูงในแต่ละปีจริงหรือไม่ ในทางกลับกันคุณภาพชีวิตของชาวนามีรายได้เฉลี่ยต่ำสุดอยู่ที่ 271 บาทต่อไร่ (มูลนิธิชีวิตไท, 2560) เมื่อเทียบกับแรงงานเกษตรกรผู้ปลูกพืชเศรษฐกิจ ชาวนาจึงมีภาวะหนี้สินสูงและยังแบกรับภาระต่างๆ มากมาย เช่น ดอกเบี้ยกู้ยืม และต้นทุนการผลิต ล้วนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาด้วยกันทั้งสิ้น

จากคำถามดังกล่าว นำมาสู่ข้อถกเถียงหลักของบทความวิจัยที่ว่าแรงงานเสียงแม้จะเป็นกรอบในการวิเคราะห์งานสัญญาจ้างระยะสั้นในเมือง แต่สามารถนำมาศึกษาได้ว่าแรงงานในภาคเกษตรได้ เนื่องจากแรงงานภาคเกษตรต้องเผชิญกับสถานะแรงงานเสียงเช่นเดียวกัน ทั้งในด้านของงานที่มีลักษณะชั่วคราว ไม่มีความแน่นอนในอาชีพ ขาดสวัสดิการทางสังคม และการทำงานไม่สามารถมองเห็นอนาคตในชีวิต

บทความวิจัยฉบับนี้ประกอบไปด้วยสามส่วนหลัก โดยส่วนแรกจะกล่าวถึงการทบทวนวรรณกรรมและกรอบความคิดรวบยอดในการวิเคราะห์ (conceptual framework) ในการวิเคราะห์แรงงานเสียงในภาคเกษตรจากกรอบแนวคิดมาร์กซิสต์ในภาคเกษตร ส่วนที่สองจะกล่าวถึงวิธีวิจัยที่มีทั้งการสำรวจเอกสารและการวิจัยสนามที่ประเทศไทยและเวียดนาม และส่วนที่สามเป็นผลการศึกษาที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าแรงงานภาคเกษตรในชนบทถือว่าเป็นแรงงานเสียงเฉกเช่นเดียวกับแรงงานไม่เป็นทางการในเมืองภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

ทบทวนวรรณกรรมและกรอบความคิดรวบยอดในการวิเคราะห์

ชาวนาในฐานะของเกษตรกรที่เป็นแรงงานนอกระบบที่มีมากกว่าร้อยละ 70 ของแรงงานทั้งหมดในประเทศไทย พบว่ามีสภาพปัญหาที่ต้องเผชิญคือมีรายได้น้อยและไม่แน่นอน และไม่มียุทธศาสตร์ที่เข้ามารองรับในการจ้างงานและในกระบวนการทำงาน ในงานของ เบ็งค์ และคณะ (ม.ป.ป.: 4-11) กล่าวถึงความ

เหลื่อมล้ำและเปราะบางของแรงงานนอกระบบที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง (persistent) เพราะแรงงานนอกระบบไม่มีกลไกในการเจรจาต่อรองแบบสหภาพ (low union coverage) ทำให้มีโอกาสในการขยับฐานะทางเศรษฐกิจได้อย่างจำกัด (limited upward mobility) ทั้งนี้อาจด้วยวุฒิการศึกษาที่ต่ำหรืออายุที่สูง จึงทำให้ไม่สามารถไปเป็นแรงงานในระบบ และการขาดแคลนเงินทุนทำให้สถานะดังกล่าวจำเป็นต้องมีมาตรการรัฐเข้ามาร่วมจัดการปัญหา

ในการมองชาวนา ด้านหนึ่ง คำอธิบายในระดับทางเลือก (choice) ของ Samuel L. Popkin (1979) ที่ศึกษาการปฏิวัติชาวนาในเวียดนามและการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรม ในลักษณะที่ชาวนาเป็นตัวแสดงที่มีเหตุผล (rational peasant) มีความกล้าได้กล้าเสีย พร้อมจะตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เพื่อบรรลุผลประโยชน์สูงสุดของตนเอง ทั้งในด้านของผลประโยชน์ตรงหน้าและผลประโยชน์ ในลักษณะของการเจรจาต่อรองแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ทำให้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมนำมาสู่การสร้างผู้ประกอบการทางการเมือง (the political entrepreneur) ในการจัดการองค์กรและการเคลื่อนไหวในการเปลี่ยนแปลง

อีกด้านหนึ่ง ในงานวิจัยฉบับนี้จึงพยายามมอง “ชาวนา” ในฐานะของ วิถีชีวิตที่เป็น “ชนชั้นที่ไร้ความมั่นคง” หรือ “แรงงานเสี่ยง” (the precariat) ไม่แตกต่างจากแรงงานกรรมกรในเมือง ในงานของ Guy Standing (2011: 1-25; 2014: 11-13) เพราะเป็นกลุ่มคนที่ไม่มียานพาหนะหรือการผลิตรายอื่นนอกระบบแรงงาน ทำให้ไม่ได้รับสวัสดิการดูแลในการจ้างงานและการใช้ชีวิต ประกอบกับเป็นแรงงานที่แบกรับความเสี่ยงจากการจ้าง (ในกรณีจ้างทำนา) และต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของกลไกตลาด (ราคาผลผลิต) จึงทำให้ชาวนาในฐานะชนชั้นที่ไร้ความมั่นคง กลายเป็นชนชั้นทางสังคมกลุ่มใหม่ในระบบทุนนิยมโลก และการจัดการกับปัญหาชนชั้นที่ไร้ความมั่นคงนี้ คือ การต่อสู้เพื่อจัดสรรทรัพยากรใหม่ (struggle for redistribution) เพื่อใช้คุณภาพชีวิตทางสังคมที่ดีขึ้น

ในกรอบของ Cahill (2003: 555) ที่กล่าวถึงประเด็นสำหรับการศึกษาและอภิปรายเกี่ยวกับอาชีพที่จะสร้างความยั่งยืนในคุณภาพชีวิตทางสังคมไว้ดังนี้

- 1) การบูรณาการระหว่างการรักษาสິงแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในการวางแผนเศรษฐกิจและสังคม
- 2) การคำนึงถึงอนาคต (futurity) เพื่อให้การพิจารณาและตัดสินใจในปัจจุบันมองถึงคนรุ่นหลังในระยะยาว
- 3) ความคุ้มครองต่อสิ่งแวดล้อมและป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ
- 4) ความเท่าเทียมกัน ในฐานะข้อตกลงร่วมกันของสังคมในการตอบสนองความต้องการพื้นฐานเพื่อแก้ไขความยากจน ในปัจจุบันและอนาคต
- 5) คุณภาพชีวิต โดยมองว่าการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ (well-being) ไม่เท่ากับตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจหรือผลผลิตทางกระบวนการผลิต
- 6) การมีส่วนร่วม ของประชาชนในฐานะปัจเจกบุคคลและกลุ่มในการหาทางเลือกสำหรับการพัฒนาสังคมร่วมกัน

อย่างไรก็ดี ข้อวิจารณ์สำคัญที่มีต่อกลุ่มความยั่งยืนของชาวนา ในมุมมองของมาร์กซิสต์ (Marxism) ต่อเรื่องของสิ่งแวดล้อม พบว่าข้อกล่าวหาสำคัญที่มีต่อบุคคลที่ใช้แนวคิดมาร์กซิสต์ในการอธิบายปรากฏการณ์สังคม หนึ่งในข้อกล่าวหา นั้นคือ “มาร์กซิสต์ทำลายสิ่งแวดล้อม” โดยยกตัวอย่างจากประเทศสังคมนิยมที่รับอิทธิพลของมาร์กซิสต์ไปใช้ในการปกครองอย่างอดีตสหภาพโซเวียต จีน เกาหลีเหนือ และเวียดนาม ต่างเป็นประเทศที่มีการพัฒนาเข้าสู่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่และมีปัญหาในเรื่องของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก จนไปถึงการสร้างมลพิษให้กับสิ่งแวดล้อม จึงนำมาสู่คำถามของงานนี้คือในแนวคิดมาร์กซิสต์ได้สนับสนุนการทำลายสิ่งแวดล้อมจริงหรือ และมาร์กซิสต์ยุคหลังมีมุมมองต่อสิ่งแวดล้อมอย่างไร โดยจะอธิบายผ่านกรอบการแตกร้าวของกระบวนการดำรงชีวิต (Metabolic Rift) ของนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมสายมาร์กซิสต์อย่าง John Bellamy Foster

เริ่มจากในมุมมองของ Karl Marx ที่มีปรัชญาในการมองโลกในลักษณะของวัตถุนิยม (materialism) ส่งผลไปถึงการมองธรรมชาติในลักษณะของวัตถุนิยมเช่นกัน โดยงาน *Capital* นั้น ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสังคมเป็นเสมือนกระบวนการสร้าง เฝ้าผลาญ และการดำรงชีวิต (metabolism) ในฐานะที่เป็น “กระบวนการแรงงาน” (the labor process) ที่มนุษย์จะควบคุมธรรมชาติด้วยการกระทำ เข้าไปเป็นสื่อกลาง เข้าไปกำกับดูแล และควบคุมกระบวนการดำรงชีวิตระหว่างตัวมนุษย์เองและธรรมชาติ โดยกระบวนการดังกล่าวได้ถูกทำลายลงโดยระบบทุนนิยมที่สร้าง “การแตกร้าวที่มีอาจแก้ไขไม่ได้” (irreparable rift) ทำให้กระบวนการดำรงชีวิตในความสัมพันธ์แบบทุนนิยมส่งผลให้มนุษย์ถูกแยกจากธรรมชาติ และแรงงานกลายเป็นพลังในการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติเพื่อรักษาระบบการสะสมทุน (Forster, 2000: 141-149)

แนวคิดดังกล่าวได้ถูกพัฒนาต่อโดย John Bellamy Foster เรียกว่า “การแตกร้าวของกระบวนการดำรงชีวิต” (Metabolic Rift) โดย Foster เป็นนักวิชาการสายสิ่งแวดล้อมที่ยึดมั่นในแนวคิดมาร์กซิสต์และพยายามนำกรอบการอธิบายมาใช้ในการทำความเข้าใจประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยกล่าวว่า การแตกร้าวของกระบวนการดำรงชีวิตภายใต้ระบบทุนนิยม ไม่ได้เกิดมาจากการสะสมทุนแต่เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (natural science) ในจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ และยิ่งแยกชีวิตมนุษย์ออกจากกระบวนการของธรรมชาติ (Foster, 1999)

โดยงานเขียนสำคัญของ Foster, Clark, and York (2010: 89-94) เรื่อง *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth* ได้กล่าวถึงความใกล้ชิดของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่พยายามเน้นในเรื่องการสร้างมูลค่าเพิ่มในสินค้าเพื่อให้ GDP เติบโต และการสร้างมูลค่าเพิ่มดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยนักวิทยาศาสตร์ในคิดค้นวิธีการในการควบคุมธรรมชาติ เช่น การปฏิวัติเขียว (Green revolution) และการปฏิวัติยีน (Gene revolution) เป็นต้น โดยละเลยชีวิตที่ดีของมนุษย์ (human well-being) และสิ่งที่มีคุณค่าในระบบนิเวศ

ทั้งนี้ เนื่องจากได้ระบบทุนนิยมมองความสัมพันธ์ทางการผลิตผ่านการสร้าง “มูลค่า” (value) จากการเปลี่ยนผลผลิตทางธรรมชาติ (products of nature) ให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์จากโรงงาน (manufactured products) ที่มีมูลค่าสูงขึ้น โดยลงทุนกับการใช้แรงงานเป็นตัวเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้กลายเป็นสินค้าที่หาซื้อได้ (manufactured commodities) ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องเสียต้นทุน จึงสามารถขูดรีดธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่องและใช้แรงงานเข้าไปขูดรีดกับทรัพยากรธรรมชาติอีกชั้นหนึ่ง จนทำให้วิถีชีวิตของมนุษย์ไม่ได้ดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติ แต่หากเป็นกลไกในการขูดรีดธรรมชาติจนเกิดความแตกต่างในการดำรงชีวิตระหว่าง “มนุษย์” และ “สิ่งแวดล้อม” ตัวอย่างเช่น แรงงานในภาคเกษตรจะอยู่รอดในระบบทุนนิยมได้จำเป็นต้องอาศัยการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลิตภาพ (productivity) ของสินค้าเกษตรให้สามารถมีผลผลิตจำนวนมากในระยะเวลาและต้นทุนจำกัด เพื่อขายให้กับตลาด อันนำมาสู่ปัญหาการเสื่อมโทรมของดินและสิ่งแวดล้อม ความอุดมสมบูรณ์ของดินจึงไม่ใช่สิ่งสำคัญสำหรับเกษตรกรอีกต่อไป หากแต่สิ่งสำคัญคือการตอบสนองความต้องการของระบบตลาด เป็นต้น

การแตกร้าวของกระบวนการดำรงชีวิตไม่ใช่เกิดขึ้นแค่ภายในประเทศเพียงอย่างเดียว แต่สามารถเกิดขึ้นในระดับโลกได้ด้วย (the global metabolic rift) โดยงานของ Clark and Foster (2009) ได้กล่าวถึงสถานการณ์ “จักรวรรดินิยมนิเวศน์” (ecological imperialism) ผ่านความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างประเทศเปรูและชิลีที่ขายปุ๋ยขี้นก (guano/nitrates) ให้กับจักรวรรดินิยมอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งผลของปุ๋ยดังกล่าวทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินในอังกฤษลดลง ในขณะที่เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวจีนเข้าไปในเปรูเพื่อผลิตปุ๋ยให้กับอังกฤษ เกิดการทำสงครามเพื่อแย่งชิงการผูกขาดไนเตรตในเปรู และเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในเปรูและชิลี เพื่อตอบสนองความต้องการเพิ่มผลิตภาพทางการเกษตรในช่วงจักรวรรดินิยมอังกฤษควบคุมโลก (Pax Britannica) จึงนำมาสู่ปัญหาการขูดรีดแรงงานการย้ายถิ่น และปัญหาสิ่งแวดล้อมให้กับประเทศชายขอบของระบบเศรษฐกิจโลก

ในระบบทุนนิยมจึงต้องเผชิญปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะตัวระบบทุนนิยมจะทำงานได้ก็เนื่องมาจากการแยกมนุษย์ออกจากสิ่งแวดล้อม และ

ชุดวิธีพยากรณ์ธรรมชาติเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าทางการตลาดเพิ่มมากขึ้น แนวคิดของมาร์กซิสต์จึงมิได้มุ่งหวังการมองสิ่งแวดล่อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเพียงวัตถุดิบสำหรับยึดครองเป็นปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะจากชนชั้นใดก็ตาม หากแต่เป็นความสัมพันธ์ในกระบวนการดำรงชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกับมนุษย์และธรรมชาติ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าเกิดมาจากการปล่อยให้มีการสะสมทุนอย่างไม่มีการกำกับ ด้วยเหตุนี้หากต้องการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงอาจต้องกลับไปพิจารณาถึง การกำกับทิศทางของทุนนิยมในลักษณะใด ให้ช่องว่างของการแตกตัวของ กระบวนการดำรงชีวิตระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้ลดลงมากที่สุด

ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในระบบทุนนิยมนับตั้งแต่ 1970 เป็นต้นมา ได้ก่อให้เกิดชนชั้นแรงงานใหม่ขึ้น หรือเรียกว่า แรงงานเสี่ยง (precariat) อันเป็นผล จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบของการสะสมทุนภายใต้ระบบทุนนิยมผ่านแบบเสรีนิยมใหม่ ที่มีส่วนทำให้เกิดการลดลงของการผลิตในภาคการเกษตร จากการเข้ามาแทนที่โดย การผลิตในภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อย่างเข้มข้น ทำให้การอพยพเคลื่อนย้าย แรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานในภาคอุตสาหกรรมมีมากขึ้น ทั้งนี้ รูปแบบ ของการสะสมทุนใหม่ที่เกิดขึ้นมีกลไกอยู่ 3 ประการ คือ 1) การผลิตที่มีกระบวนการ ทำให้เป็นสินค้าเข้มข้น 2) กระบวนการสร้างแรงงานที่มีความยืดหยุ่นสูง อำนาจ การต่อรองต่ำ 3) รัฐมีขนาดเล็กลง แต่มีกลไกการควบคุมที่เข้มข้นมากขึ้นผ่านความ สัมพันธ์เชิงอำนาจในกลไกตลาด (Harvey 2006 อ้างถึงใน ชัชจิวรมย์ ธรรมบุษดี, 2556)

ขณะเดียวกันภายใต้บริบทของเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ การแปรรูป หน่วยงานของรัฐให้เอกชนเข้ามาช่วยจัดการหรือเรียกว่า การแปรรูป (privatization) ทำให้แรงงานเสี่ยงขาดความมั่นคงในความเป็นอยู่มากขึ้น และถูกปฏิเสธในการ จัดการผลประโยชน์จากรัฐ แรงงานเสี่ยงจึงเป็นกลุ่มแรงงานที่ต่างจากชนชั้น กรรมมาชีพ (proletarian) ที่มีความแน่นอนทางรายได้และอาชีพที่มั่นคงกว่า เช่น การจัดสวัสดิการของรัฐที่อ้างอิงจากรายได้หรืออาชีพของแรงงาน ทำให้แรงงานเสี่ยง อยู่ในสถานะชนชั้นที่ต่ำกว่าชนชั้นอื่น (lumpen-precariat) เนื่องจากไม่มีความมั่นคง ทางด้านอาชีพและสวัสดิการ และถูกแบ่งแยกออกจากพลเมืองของรัฐชาติ โดยไม่มี

อำนาจต่อรองและไม่อยู่ในฐานะผู้กระทำการ (agency) แรงงานเสี่ยงจึงถูกนิยามว่าเป็นแรงงานที่มีทั้งการจ้างงานแบบชั่วคราว หรือการเว้นระยะจากการจ้างงานปกติที่ยาวนาน และปราศจากการคุ้มครองจากองค์กรวิชาชีพต่าง ๆ อีกทั้งอัตราค่าจ้างยืดหยุ่นตามสภาพเศรษฐกิจของผู้จ้าง ซึ่งมีความเปราะบางและค่าแรงผันแปรตามตลาดแรงงาน เช่น แรงงาน part-time เป็นต้น นั่นถึงแรงงานเสี่ยงจะต้องรับผิดชอบตัวเอง แรงงานเสี่ยงจึงเป็นชนชั้นเสี่ยงกลุ่มใหม่ที่ถูกกดขี่และถูกเอาเปรียบ ชั่วโมงการทำงาน อีกทั้งเป็นกลุ่มชนชั้นแรงงานที่แปลกแยกจากสังคม (Standing, 2014; ษ์สุธรรมย์ ธรรมบุษดี, 2556)

เมื่อแนวคิดมาร์กซิสต์ถูกนำมาวิเคราะห์ในบริบทปัจจุบันและพัฒนาเป็นกรอบเรื่อง “แรงงานเสี่ยง” ในงานของ Standing (2013: 4-5) ได้กล่าวถึงสถานะของแรงงานเสี่ยงว่าไม่ใช่แค่เรื่องของการทำงานไม่มีเงิน ได้ค่าจ้างต่ำ หรือขาดรายได้เท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงเรื่องของการขาดองค์ประกอบทางสังคมและรัฐในการสนับสนุนดูแลในช่วงที่จำเป็น หรือคุ้มครองในช่วงวิกฤตที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ ซึ่งมักพบในงานแบบไม่เป็นทางการ/งานนอกระบบ (informal works) เช่น กรณีการตัดสินใจพลาดหรือเกิดอุบัติเหตุ “เพียงครั้งเดียว” อาจทำให้ชีวิตล้มเหลวได้เพราะไม่มีหลักประกันทางสังคม เป็นต้น

งานของ Guy Standing (2011; 2014) ได้อธิบายแรงงานเสี่ยงในบริบทของเสรีนิยมและโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะปี 1980 เป็นต้นมา ปรากฏสภาวะความยืดหยุ่นของตลาดแรงงาน (labour market flexibility) ค่าแรงและการจ้างงานมีความยืดหยุ่นขึ้น ทำให้ค่าแรงลดต่ำลง เพื่อลดต้นทุนของบริษัทในการจ้างงาน ในทางกลับกันแรงงานเหล่านี้จะไม่มี ความมั่นคงในการทำงาน ต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพบริบทของการจ้างแรงงานที่เปลี่ยนแปลงและอาจเรียกได้ว่าเป็น กระบวนการทำให้เป็นแรงงานเสี่ยง (precaritisation) ซึ่ง Standing ได้อธิบายถึงความหลากหลายของกลุ่มแรงงานเสี่ยงมี 3 รูปแบบด้วยกันคือ (1) กลุ่มที่ไม่ใช่ชนชั้นแรงงานเก่า (working-class) ที่หลุดออกจากชุมชนและครอบครัวซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับการศึกษา (2) กลุ่มที่เป็นผู้อพยพและชนกลุ่มน้อย (minorities) (3) กลุ่มที่มีการศึกษาแต่ไม่มีโอกาสทำงาน ซึ่งการจัดกลุ่มดังกล่าวเพื่อให้เห็นว่าแรงงานเสี่ยงไม่เท่ากับกลุ่มใดก็ตาม

ยังคงถูกปฏิเสธจากศูนย์กลางการเมืองทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ดังนั้น Karin Astrid Siegmann และ Freek Schiphorst (2016) เสนอเพิ่มเติมถึงการทำความเข้าใจแรงงานเสี่ยง ต้องทำความเข้าใจว่าแรงงานเสี่ยงอยู่ภายใต้กระบวนการ 3 ลักษณะ คือ แรงงานเสี่ยงมีไม่มั่นคง แรงงานเสี่ยงมีสาเหตุจากกระบวนการทางการตลาด กระบวนการจัดประเภททางสังคม และบทบาทที่กำกวมของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ในงานของ ษัษฐรัมย์ ธรรมบุษดี (2556) วิเคราะห์และเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างชนชั้นกรรมาชีพ (proletariat) และแรงงานเสี่ยง (precariat) ในบริบททางเศรษฐกิจและสังคม โดยชนชั้นกรรมาชีพอันได้แก่ กลุ่มพนักงานปกคบน้ำเงินและปกคอขาว ลูกจ้างรายเดือน ข้าราชการ และพนักงานรัฐวิสาหกิจ จะมีลักษณะความเปราะบางแบบรวมหมู่ เช่น การลดเงินเดือน เลิกจ้าง และการลดสวัสดิการแบบโดยรวม โดยกลุ่มนี้มักจะมีอคติหวงเป็นหัวหน้างานหรือรายได้สูง ดังนั้นการเรียกร้องของกลุ่มจะเรียกร้องเพื่อประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นตนเองผ่านสหภาพแรงงานหรือองค์กรวิชาชีพเป็นต้น ในขณะที่แรงงานเสี่ยงได้แก่ แรงงานตามฤดูกาล แรงงานเหมาค่าแรง แรงงานที่กลับไปทำงานที่บ้านหรือรับงานรายชิ้น และผู้ประกอบการขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความเปราะบางหรือถูกจัดการผ่านปัจเจกชนมักจะมีอคติหวงสูง ลักษณะการต่อรองเป็นการต่อรองของแบบปัจเจกชน การจัดระบบการดูแลพัฒนาเป็นเพียง workfare หรือการนำค่าจ้างไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ขณะที่งานของ Hewison และ Kalleberg (2013) ศึกษาแรงงานเสี่ยง (precarious work) ในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียง เช่น ไทย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ศรีลังกา และอินเดีย ที่พบถึงความไม่มั่นคงของงานเสี่ยงที่เคลื่อนย้ายความเสี่ยงไปสู่ลูกจ้างโดยลดความเสี่ยงในรัฐบาลและนักลงทุน เป็นการจัดการตามกระบวนการแบบเสรีนิยมและการแปรรูปให้เป็นเอกชน ทำให้งานเสี่ยงมีรูปแบบที่เป็นสัญญาชั่วคราว ค่าแรงต่ำและไม่ทางการ (informalization) การจัดการดังกล่าวทำให้มีความยืดหยุ่นของแรงงาน สามารถลดบทบาทของสหภาพแรงงานและการต่อรองของแรงงาน โดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชียที่มีการเติบโตและการแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น นำมาสู่การกดขี่ขูดรีดแรงงานส่วนเกิน (surplus labor) ของ

งานที่ไม่เป็นทางการในรูปแบบของแรงงานเสี่ยงที่มียืดหยุ่นในสภาวะการแข่งขันสูง งานเสี่ยงจึงถูกทำให้กลายเป็นเรื่องปกติ (normalized) โดยในงานนี้ได้ยกตัวอย่างงานเสี่ยงในประเทศไทย ที่อาจตกหล่นจากประกันสังคมและสุขภาพถ้วนหน้า เนื่องจากงานเสี่ยงไม่ใช่งานปกติที่อยู่ในระบบประกันสังคม ดังนั้นแรงงานเสี่ยงจะแบกรับความไม่มั่นคง ถูกจำกัดความสามารถในการต่อรองและถูกลดบทบาทของสหภาพแรงงาน ในขณะที่เวียดนามมีสหภาพเป็นทางการแต่ยังคงทำทนายต่อ งานเสี่ยงและความเสี่ยงทางสังคมภายใต้การจัดการของระบบคอมมิวนิสต์ ไม่ว่าจะเป็แรงงานทั้งในเมืองและชนบทที่มีไม่มีความแน่นอน ไม่สามารถต่อรองได้และถูกกีดกันออกจากระบบของรัฐ

แม้ว่าแรงงานเสี่ยงจะเป็นชนชั้นที่ไม่มี ความมั่นคง แต่ในงานของ Standing ได้เสนอถึง การจัดสรรใหม่และการเปลี่ยนแปลง (transformative) ของแรงงานเสี่ยง ภายใต้การกดขี่ขูดรีดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและตลาดโลก ที่สามารถนำมาสู่การขัดขืนของชนชั้นแรงงานเสี่ยงที่ควรมีการต่อสู้ทางชนชั้น (class struggle) แบบมาร์กในช่วงศตวรรษที่ 19 เพราะแรงงานเสี่ยงเปรียบเสมือนชนชั้นแห่งการต่อสู้ต่อการขูดรีดผ่านความไม่มั่นคงทางแรงงาน โดยวิถีแห่งการต่อสู้อาจเริ่มจากขัดขืนเพื่อให้เกิดการจดจำของอัตลักษณ์ร่วม ซึ่งนำไปสู่การเป็นตัวแทนในการส่งเสียงเรียกร้องต่อรัฐ และการต่อสู้ของแรงงานเสี่ยงสามารถเกิดขึ้นได้ในหลาย ๆ ประเทศ (Standing, 2014)

สำหรับภาคเกษตรในประเทศไทยและเวียดนามยังถือว่าเป็นงานที่ไม่เป็นทางการ รวมถึงภาคส่วนอื่นในเอเชียที่ยังมีสัดส่วนของเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ/เศรษฐกิจนอกระบบ (informal economy) ในสัดส่วนที่สูง ทำให้เกิดสถานการณ์ที่เป็น “งานเสี่ยง” (precarious works) ในหลายประเทศ (Chang, 2009; 2011) ทำให้วิจัยฉบับนี้ได้แบ่งประเด็นวิเคราะห์เรื่องแรงงานเสี่ยงในภาคเกษตรไว้ 4 ประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) งานมีลักษณะชั่วคราวหรือสัญญาระยะสั้น
- 2) ความไม่แน่นอนของเส้นทางอาชีพ

- 3) สถานะที่ขาดความมั่นคงทางสังคมและสวัสดิการ
- 4) การทำงานทำให้ชีวิตไม่เห็นอนาคต

ดังนั้น ในงานวิจัยฉบับนี้จึงได้หยิบนำแนวคิดเรื่องแรงงานเสี่ยงในฐานะชนชั้นใหม่ที่มีใช้ในงานวิเคราะห์เกี่ยวกับงานชั่วคราวในเมือง มาอธิบายการทำงานในภาคเกษตรเพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าชาวนาและเกษตรกรต่างถือว่าเป็นแรงงานเสี่ยงเช่นเดียวกัน

วิธีการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้อยู่ภายใต้การศึกษาแบบเศรษฐกิจการเมืองเปรียบเทียบ (Comparative Political Economy, CPE) ที่จะศึกษาเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศไทยและเวียดนามในฐานะประเทศส่งออกข้าวหลักของโลกที่ต้องอาศัยแรงงานภาคเกษตรในการสร้างผลผลิต ผ่านการจัดสรรนโยบายสวัสดิการของภาครัฐให้กับเกษตรกร ผ่านวิธีการเก็บข้อมูลด้วยการวิจัยเอกสาร (documentary research) เพื่อแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานในภาคเกษตร ประกอบกับการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth Interview) และจัดเสวนากลุ่ม (focus group)² ในช่วงปลายปี 2560 ถึงต้นปี 2561 อันเป็นช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูกาล 2560/61 โดยเลือกกรณีศึกษาเป็นวิธีวิจัย (case study as research method) (Yin 2009, 4-17) เพื่อนำผลการศึกษาไปอธิบายความสัมพันธ์ในระดับภาพรวมของการเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะพื้นที่หลักในการผลิตและการส่งออกข้าวได้ ณ ที่นี่จะคัดเลือกพื้นที่อำเภอสนามชัยเขตและอำเภอบางน้ำเปรี้ยว พื้นที่ปลูกข้าวสำคัญในกลุ่มแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา สำหรับประเทศไทย และพื้นที่ฮ่านาม (Hà Nam) ภาคเหนือบริเวณ “ลุ่มแม่น้ำแดง” (Red River Delta/Sông Hồng) สำหรับประเทศเวียดนาม โดยเก็บข้อมูลในพื้นที่สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา วันที่ 21 ธันวาคม 2560 (ผู้เข้าร่วม 10 คน) พื้นที่บางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา วันที่ 22 ธันวาคม 2560

(ผู้เข้าร่วม 12 คน) และเก็บข้อมูลพื้นที่ชานานาม เวียดนาม วันที่ 29 พฤษภาคม 2561 (ผู้เข้าร่วม 18 คน)

เหตุผลนอกเหนือไปจากการที่ไทยและเวียดนามเป็นประเทศส่งออกข้าวสำคัญในภูมิภาค เรื่องของสวัสดิการสังคมที่อาจพิจารณาได้จากดัชนีการคุ้มครองทางสังคม (social protection index) จะพบว่า แม้ประเทศไทยจะมี GDP per Capita ที่สูงกว่าเวียดนามอย่างเห็นได้ชัดระหว่าง 4,151 ดอลลาร์สหรัฐ กับ 1,130 ดอลลาร์สหรัฐตามลำดับ แต่ในดัชนีการคุ้มครองทางสังคมกลับพบว่าเวียดนามมีตัวเลขอยู่ที่ 0.137 สูงกว่าประเทศไทยที่มีเพียง 0.119 หรืออาจกล่าวได้ว่าประเทศเวียดนามแม้ว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะไม่มากเท่ากับประเทศไทย แต่กลับมีแนวนโยบายและสวัสดิการที่คุ้มครองทางสังคมสูงกว่าประเทศไทย (Handayani, 2012: 5)

ทั้งนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าประเทศไทยอยู่ในกลุ่มของประเทศที่มีรายได้ปานกลางค่อนข้างสูง (Upper middle income) แต่กลับมีดัชนีการคุ้มครองทางสังคมที่ต่ำกว่าประเทศเวียดนาม ที่เป็นเพียงประเทศรายได้ปลายกลางค่อนข้างต่ำ (Lower middle income) (ADB, 2013: 19) จะพบว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภาคเกษตรอาจไม่ได้สะท้อนถึงสวัสดิการและคุ้มครองคุณภาพชีวิตของประชาชน ทำให้สองประเทศดังกล่าวกลายมาเป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้

ผลการศึกษา

จากการสำรวจวรรณกรรมจึงพบว่างานเสี่ยง (precarious works) ที่ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ที่เป็น “แรงงานเสี่ยงภาคเกษตร” (agricultural precariat) สามารถพิจารณาได้จากข้อมูลสนามเรื่องคุณภาพชีวิตในสังคมสี่ด้านประกอบด้วยงานชั่วคราวหรือสัญญาระยะสั้น ความไม่แน่นอนของเส้นทางอาหาร สถานะที่ขาดความมั่นคงทางสังคมและสวัสดิการ และจากทั้งสามประการทำให้แรงงานเสี่ยงดังกล่าวทำงานแล้วไม่เห็นอนาคตของตนเอง

งานชั่วคราวหรือสัญญาระยะสั้น (temporary work or short-term contract)

สำหรับชาวนาไทย ชาวนาท่านหนึ่งให้ความเห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมเป็นงานที่ไม่มีรายได้แน่นอน มีลักษณะตามฤดูกาล และหากเป็นการรับจ้างทำงานในภาคเกษตร ก็จะถูกจ้างเป็น “ครั้งคราว” จึงไม่ได้มีระบบดูแล เช่น ประกันสังคมแบบในงานประจำ เป็นต้น โดยชาวนาท่านนี้ทำอาชีพปลูกข้าวและยาง พร้อมทั้งออกไปทำงานรับจ้าง “รายได้ต่อปีประมาณ 300,000 บาท และเมื่อปี 2559 ราคายางมีปัญหา ภาครัฐเลยให้เงินทดแทนไร่ละ 900 บาท โดยตอนนี้เป็นหนี้เกือบหนึ่งแสนบาท ทั้งกองทุนสวนยางและ ธ.ก.ส. โดยสำหรับทั้งครอบครัว 5 คน เห็นว่าควรมีรายได้ประมาณ 20,000-40,000 บาทต่อเดือน ถึงจะทำให้ครอบครัวมีชีวิตที่ดีได้” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2560) จึงเห็นได้ว่าการมีชีวิตที่ดีในภาคเกษตร มีต้นทุนไม่ต่ำกว่าการทำงานในเมืองเช่นกัน

จากข้อมูลดังกล่าวจึงพบได้ว่าเป็นอยู่ในภาคเกษตรของไทยมีรายจ่ายต่อเนื่องประจำ เพราะภาคเกษตรเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมอุตสาหกรรม และอยู่ในพื้นที่ตรงกลางระหว่างเมือง-ชนบท ทำให้รายจ่ายไม่ได้น้อย หรือจะให้อยู่อย่างพอเพียงได้ตามความเข้าใจของสังคมทั่วไป

ตัวอย่างที่ชัดเจนของพื้นที่ “สังคมกึ่งชนบท” (semi-rural society) คือกรณีศึกษาชาวนาอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่ผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม กับวิถีชีวิตในการบริโภคที่มีลักษณะเป็นเมือง เพราะพื้นที่ติดกับกรุงเทพฯ ทำให้คุณภาพชีวิตของชาวนาบางน้ำเปรี้ยวจึงมีความเฉพาะ ที่ให้ข้อมูลที่น่าสนใจสรุปเป็นประเด็นได้ว่า (ตัวแทนชาวนาอำเภอบางน้ำเปรี้ยว, เสวนากลุ่ม, 23 เมษายน 2561)

1) สัญญาระยะสั้นกับภาครัฐ: ในลักษณะของสัญญาเงินกู้ทั้งในรูปแบบของการจำนำข้าวและชะลอการขาย ทำให้การผลิตต้องขึ้นอยู่กับข้อตกลงด้านราคากับภาครัฐ

2) สัญญาระยะสั้นแบบเป็นทางการกับภาคเอกชน: ช่วงที่ข้าวราคาตกต่ำ ชาวนาจะหันไปปลูกพืชสวนและทำสัญญาในการรับซื้อผลไม้ กัญย และมะม่วง เป็นรอบฤดูกาลผลิต โดยภาคเอกชนทำข้อตกลงที่รับซื้อมีทั้งขนาดกลางเล็กและขนาดใหญ่

3) สัญญาระยะสั้นแบบไม่เป็นทางการ กับตัวแทนตลาดในพื้นที่: อาชีพเกษตรกรรมเสริมในด้านของการปลูกอ้อย ถั่ว งา มะนาว และผักสวนครัว มีข้อตกลงปากเปล่ากับผู้รับซื้อเพื่อนำไปขายในตลาดในพื้นที่ โดยการผลิตไม่ได้ทำเป็นขนาดใหญ่ จึงไม่สามารถมีข้อตกลงเป็นทางการได้ (โดยทั่วไปข้อตกลงแบบเป็นทางการจะนำผลผลิตไปขายที่ “ตลาดไท”)

เมื่อเปรียบเทียบกับชาวนาเวียดนาม พบว่าพื้นที่อำเภอชุยเตียน (Duy Tiên) จังหวัดฮ่านาม (Hà Nam) พบว่าเป็น “สังคมกึ่งชนบท” เช่นกัน เพราะอยู่ในภาคเหนือที่ไม่ไกลจากฮานอย (Hà Nội) ทำให้มีการปรับตัวจากอดีตสู่ปัจจุบันค่อนข้างมากอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายของรัฐบาลเวียดนามที่พยายามก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมซึ่งทำให้รัฐบาลสนับสนุนนโยบายแบบปัจเจกชนมากขึ้น ทั้งนี้ส่งผลต่อชาวนาในด้านเศรษฐกิจครัวเรือนความเป็นอยู่ อาชีพ และสวัสดิการของชาวนาที่ได้รับจากภาครัฐ

จากข้อมูลการเสวนากลุ่ม การทำนาของเวียดนามมีความใกล้ชิดกับ “รัฐและตัวแทนของรัฐ” ตามลักษณะของประเทศสังคมนิยม ทำให้ตั้งแต่กระบวนการซื้อปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ยา เครื่องจักร จนไปถึงการขายผลผลิตผ่านตัวแทนรัฐ โดยเฉลี่ยพบว่าหนึ่งปีมีรายได้ประมาณ 400 กิโลกรัม ต่อปี ต่อ 360 ตารางเมตร ค่าเฉลี่ยของรายได้ตกราว 2,000,000 ด่ง³ และ ผลผลิตในที่ดิน 1 sào⁴ จะอยู่ที่ประมาณ 400-2,000 กิโลกรัมข้าวเปลือก มีต้นทุนในการใช้จ่ายอยู่ที่ประมาณ 1,300,000 ด่ง และสามารถขายได้ในราคาประมาณ 1,400,000-2,000,000 ด่ง (ตัวแทนชาวนาฮ่านาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561) จากตัวเลขดังกล่าว เห็นได้ว่าการทำนาไม่ได้สร้างผลกำไรให้กับชาวนามากนัก รายได้จากการทำนาจึงมีไม่มากเพียงพอกับการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

กระบวนการผลิตจากต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำของชาวนาเวียดนามจึงมีความสัมพันธ์กับตัวแทนรัฐ ที่เข้ามาทำสัญญาซื้อขายปัจจัยการผลิต และรับซื้อผลผลิต ในช่วงเวลา “ต่อฤดูการ” ทำให้เกิดความไม่แน่นอนว่าในอนาคตจะยังสามารถทำการเกษตรได้อยู่ต่อไปหรือไม่ เพราะพื้นที่ชานานามถูกจัดให้อยู่ในส่วนของเขตพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrial estate development) และหากรัฐตัดสินใจใช้ที่ดินไปพัฒนาอุตสาหกรรม ชาวนาก็ปฏิเสธไม่ได้ เนื่องมาจากการครอบครองที่ดินของประเทศเวียดนามมี 2 ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์เป็นของตัวเอง สามารถนำไปซื้อขายได้ เรียกเอกสารดังกล่าวว่า “หนังสือแดง” (Sổ đỏ) และประเภทที่สอง คือ ที่ดินที่ถูกจัดสรรโดยรัฐเพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจบางอย่าง เช่น สำหรับทำการเกษตร เป็นต้น ไม่สามารถขายได้ ทำได้อย่างมากคือการใช้เช่า

การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของที่ดินที่ถูกทางภาครัฐเรียกคืนเพื่อนำไปพัฒนา นิคมอุตสาหกรรม (industrial park) จากข้อมูลในเวทีแลกเปลี่ยนพบว่ามีการใช้เช่าที่ดิน 50 ปีสำหรับอุตสาหกรรมและสร้างเมืองใหม่ โดยมีชาวนากลุ่มหนึ่งกล่าวถึง “...จุดเปลี่ยนในการจัดสรรที่ดินคือในช่วงราวปี 2012 ที่มีการจัดสรรที่ดินในภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ทำให้ที่ดินที่ชาวนาลดลง...” (ตัวแทนชาวนาชานานาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561)

ด้วยเหตุนี้ สัญญาระยะสั้นจากภาครัฐในการจัดสรรที่ดินมาให้ชาวนาแต่ละครัวเรือนสำหรับทำการเกษตรมีน้อยลง โดยแต่ละครอบครัวจะได้รับการจัดสรรประมาณ 3-5 ซ่าว (sào) การจัดสรรที่ดินโดยรัฐจะมาจากการที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ให้ข้อมูลในการแบ่งพื้นที่สำหรับทำประโยชน์ในทางการเกษตร ดังนั้นเมื่อการที่ได้รับจัดสรรที่ดินเพื่อการเกษตรน้อยลง จะนำมาซึ่งผลกระทบต่อรายได้และความเป็นอยู่ของชาวนาที่ลดลงเช่นกัน ผลผลิตจากการทำนาจึงไม่สามารถสร้างรายได้ให้เพียงพอกับการเลี้ยงดูครอบครัว

ดังนั้น การทำการเกษตรด้วยสัญญาระยะสั้น ทำให้เกิดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และทำให้ทิศในการพัฒนาอาชีพขาดความยั่งยืน เพราะต้องมีอาชีพที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา โดยจะกล่าว

เพิ่มเติมในหัวข้อถัดไปเรื่อง ความไม่แน่นอนของเส้นทางอาชีพ (insecure career path)

ความไม่แน่นอนของเส้นทางอาชีพ (insecure career path)

ความไม่แน่นอนของอาชีพทำให้ชาวนากลายเป็นกลุ่มคนที่มี “หลากหลายอาชีพ” โดยในทางสังคมวิทยาชนบทได้วิเคราะห์สภาวะความยากจนและความไม่แน่นอนในอาชีพดังกล่าวออกมาเป็นลักษณะของ “อาชีพที่หลากหลาย” (occupational diversity) (Martin et al., 2013) “ความหลากหลายในการทำงาน” (multiplicity) (Rigg, 2006) และ “พหุกิจกรรม” (pluriactivity) (Androesse and Phommalath, 2012) ซึ่งเป็นการปรับตัวให้สามารถมีชีวิตรอดได้ ทั้งจากงานในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ดูได้จากความเห็นของชาวนา ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต ที่ว่า “...สถานการณ์ทำให้จำเป็นต้องปรับตัวไปหารายได้ทางอื่น ก็หารับจ้างเรื่อยไปตามหมู่บ้านนี้แหละ รับจ้างรายวันพอดีค่ากับข้าว ปลูกผักสวนครัวทำบ้างไม่ทำบ้าง ปัญหาที่พบที่เจอช่วงนี้ก็มีเรื่องราคานั้นแหละ ไม่ว่าจะมันว่าพืชเกษตรทุกอย่าง ต้องไปทำงานข้างนอกด้วยถึงมีเงินพอ...” (ตัวแทนเกษตรกรบางน้ำเปรี้ยว, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2560)

งานเลี้ยงในภาคเกษตรทำให้ชาวนาไทยต้องประกอบอาชีพที่หลากหลายในการดำรงชีวิต โดยข้อมูลจากชาวนาพบว่าชาวนาในพื้นที่นอกจากการปลูกข้าวตามฤดูกาลแล้ว (เก็บเกี่ยวช่วงเดือนพฤศจิกายน) ยังมีการปลูกมันสำปะหลัง (ช่วงเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์) เพื่อส่งขายด้วย “มีรายได้เฉลี่ยต่อปีจะอยู่ที่ 80,000 บาทต่อครอบครัว ได้ทำเกษตรกรรมในที่ดินของตนเองที่มีอยู่ 25 ไร่ แบ่งเป็นนาข้าวและพื้นที่ปลูกมัน โดยในช่วงที่ราคาสินค้าเกษตรตกต่ำก็ได้ทำอาชีพอื่นเพื่อหารายได้เพิ่มเติม เย็บผ้า ทอผ้าขาย ผืนละ 130 บาท เป็นงานรวมกลุ่มของหมู่บ้าน” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560) และ “สามีต้องไปทำงานรับจ้างเป็นอาชีพเสริม และหากครอบครัวจะอยู่ได้อย่างเพียงพอควรมีรายได้ประมาณ 20,000-30,000 บาทต่อเดือน ถึงจะเพียงพอ” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560)

เนื่องจากการเก็บข้อมูลพบว่าการมีชีวิตในหนึ่งเดือนของชาวนาแต่ละครัวเรือนควรมีรายได้เดือนละ 20,000 บาทต่อครัวเรือน เพื่อให้เพียงพอค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ค่าเทอมบุตร และเงินลงทุนทางเกษตรกรอื่นๆ โดยหนึ่งในผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “การทำงานในภาคเกษตรอย่างเดียวไม่เพียงพอแน่นอน รายได้จากทำนาเพียงต่อปีอยู่ที่ 60,000 บาท ที่ดิน 6 ไร่ และมีเช่าที่ดินทำการเกษตรเพิ่มเติมบางส่วน โดยมีลูกหนึ่งคนคอยทำงานอยู่ในเมืองและส่งเงินกลับมาช่วยเหลือบางเป็นครั้งคราว เพราะหลายครั้งรายได้เป็นไม่ไปตามหวัง เพราะมีปัญหาในเรื่องของน้ำและแมลง” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560) ทำให้เห็นได้ว่าความไม่แน่นอนทางรายได้ ที่เป็นผลมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและภัยธรรมชาติ กลายเป็นความเสี่ยงที่ชาวนาต้องแบกรับไว้เอง

สำหรับชาวนาเวียดนาม การทำนาข้าวไม่ใช่รายได้หลักในการหล่อเลี้ยงครอบครัว อันเนื่องมาจากในภาคเหนืออย่างจังหวัดฮ่านาม และนามดีญห์ นั้นเป็นที่ติดกับแม่น้ำแดง (Red River Delta) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สร้างผลผลิตข้าวให้กับประเทศเวียดนามประมาณร้อยละ 20 ของผลผลิตข้าวทั้งหมด ไม่ได้ปลูกข้าวเข้มข้นเพื่อการส่งออกแบบในภาคใต้ (บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง) และนโยบายรัฐที่พยายามเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตทางเศรษฐกิจให้เข้าสู่อุตสาหกรรม ส่งผลให้การจัดสรรที่ดินสำหรับการเกษตรถูกจำกัดมากยิ่งขึ้น ความมั่นคงทางด้านอาชีพจึงน้อยลง จึงหันไปสร้างรายได้กับการค้าขายเพื่อเพิ่มรายได้ในครัวเรือนนอกเหนือจากการทำนาจากการให้สัมภาษณ์ “การขายเนื้อสัตว์ เช่น ค้าขายหมู กิโลกรัมละ 50,000 ด่ง ราคาไก่ กิโลกรัมละ 120,000 ด่ง” (ตัวแทนชาวนาฮ่านาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561)

ปัญหาการจัดสรรที่ได้สร้างปัญหาตามมาคือ ความไม่มั่นคงในอาชีพชาวนาทำให้เกิดความหลากหลายระหว่างการรอดูกาลเก็บเกี่ยวหรือการทำอาชีพชาวนาเพียงช่วงระยะสั้น ทั้งนี้ความไม่แน่นอนในอาชีพเกิดขึ้นกับกลุ่มชาวนาดั้งเดิมและกลุ่มแรงงานชาวนารุ่นใหม่ที่เริ่มไม่สนใจในการสานต่อการทำงานภายในครอบครัวและหันไปทำอาชีพอื่น ๆ เช่น แรงงานในโรงงานของแรงงานชาวนาช่วงอายุ 18-40 ปี (ตัวแทนชาวนาฮ่านาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561)

ด้วยเหตุนี้ ชาวนาจึงได้ดำรงชีวิตผ่านการหารายได้ที่หลากหลายช่องทาง เช่น การปลูกพืชสวนอย่างส้มโอ กล้วย และลิ้นจี่ พืชอายุสั้น ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ทำการค้าในหมู่บ้าน และออกไปทำงานรับจ้าง ทั้งในภาคเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ เป็นต้น ด้วยการที่ชาวนาจึงต้องปรับตัวในการหารายได้จากหลากหลายทางทำให้ชาวนาจึงต้องแบกรับ “ความเสี่ยง” และ “ความไม่แน่นอน” จาก 3 ปัญหาสำคัญ (ตัวแทนชาวนาจึงนาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561)

- 1) การมีอาชีพที่ไม่แน่นอน ทำให้ไม่มีความมั่นคงในการเติบโตทางการงาน
- 2) อาชีพที่ไม่แน่นอน ส่งผลให้รายได้อันไม่แน่นอน ผนวกกับปัญหาราคาสินค้าในกลไกตลาดที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้รายได้ของชาวนาจึงไม่สามารถคาดการณ์ได้

3) เมื่ออาชีพและรายได้อันไม่แน่นอน ทำให้ไม่มีความมั่นคงในชีวิตเพราะขาดสวัสดิการในการดูแลการทำงาน เนื่องจากชาวนาจึงไม่มีสถานะประจำในการทำงาน และการทำงานที่หลากหลายทำให้ชาวนาจึงเสมือนเป็นแรงงานนอกระบบและนอกเวลา จึงไม่มีหน่วยงานใดมารับผิดชอบสวัสดิการและคุณภาพชีวิต ไม่ว่าจะโดยบริษัทเอกชนหรือรัฐ

ดังนั้น ชาวนาจึงไม่ใช่เป็นแค่คนจน แต่กลายเป็น “แรงงานเสี่ยง” (precariat) ที่มีอาชีพและรายได้อันไม่แน่นอน และต้องแบกรับความเสี่ยงจากกลไกตลาด โดยจะเป็นแรงงานที่จะได้รับความเดือดร้อนในกรณีที่มีวิกฤตทางเศรษฐกิจ เพราะไร้ซึ่งโครงข่ายทางสังคมที่จะเป็นหลักประกันในการดูแลมาตรฐานคุณภาพชีวิตทางสังคมให้กับชาวนาจึง ในที่นี้รวมไปถึงการขาดสวัสดิการที่จะกล่าวในหัวข้อถัดไป

สถานะที่ขาดความมั่นคงทางสังคมและสวัสดิการ (lack of social security and welfare)

การทำงานในภาคเกษตรของไทยและเวียดนามต่างกลายเป็น “งานเสี่ยง” (precarious work) หรือในเชิงชนชั้นจะมองว่าเป็นชนชั้นใหม่ที่ชื่อ “แรงงานเสี่ยง”

(precariat) ที่ขาดสวัสดิการจากภาครัฐ สังคม และการสนับสนุนจากภาคเอกชน ทั้งในสวัสดิการผ่านกระบวนการผลิตและสวัสดิการที่ควรได้รับตามสิทธิ (Standing, 2013: 5) ทำให้การมองเรื่องความเสี่ยงไม่ใช่แค่เรื่องของค่าแรงหรือรายได้ แต่รวมไปถึงปัจจัยในการสร้างความมั่นคงทางสังคมและสวัสดิการ เพื่อวางมาตรฐานในการดำรงชีวิตในสังคม

เมื่อดูจากสิทธิของชาวนาไทย จากการสัมภาษณ์ชาวนาจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้รับทราบความเห็นเพิ่มเติมในเรื่องของสวัสดิการ ทั้งในด้าน “กระบวนการผลิต” เช่น ปุ๋ย ยา เมล็ดพันธุ์ ค่าชดเชยความเสียหายจากภัยธรรมชาติ ฯลฯ ที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเท่าที่ควร (ตัวแทนเกษตรกรบางน้ำเปรี้ยว, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2560) และในด้าน “สิทธิที่ควรได้รับ” (entitlements) แม้รัฐจะช่วยเหลือโดยตรง เช่น สวัสดิการรักษายาบาล สวัสดิการด้านการศึกษาภาคบังคับ เป็นต้น แต่ชาวนาที่มีลูกเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยราชภัฏแห่งหนึ่งของจังหวัด กลายเป็นภาระทางการเงินหลักสำหรับชาวนา (ตัวแทนเกษตรกรบางน้ำเปรี้ยว, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2560) ส่งผลให้เกิดการสร้าง “หนี้” เพื่อมาดูแลค่าใช้จ่ายดังกล่าว

นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งของความไม่มั่นคงทางสังคมคือ “ความเสี่ยง” ที่สำคัญอย่างมากในภาคเกษตรคือเรื่องของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (climate change) และภัยธรรมชาติ (natural disaster) โดยปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหามหภาค (macro) แต่ผลของปัญหาที่เกิดขึ้นกับแรงงานในภาคเกษตรกลับกลายเป็นความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลแบบจุลภาค (micro) โดยไม่มีสวัสดิการจากรัฐมาช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม ตัวอย่างเช่น การทำนาช่วงปี 2559-60 ต้องเผชิญกับปัญหาน้ำแล้ง น้ำท่วม สภาวะพืชสวนไร่นาขาดน้ำ ข้าวเป็นโรค และปัญหาจากเพลี้ยและช้างที่เข้ามาทำลายพื้นที่เกษตรกรรมพบว่า

“ภัยธรรมชาติทำให้ผลผลิตเสียหาย และเงินที่กู้มาจากสหกรณ์กว่า 40,000 บาท ก็ยังไม่ได้ทุนคืน ปี 2559 ลงทุนเยอะ แต่มันไม่ได้อะไร ทำนา 16 ไร่ ลงทุน 30,000-40,000 บาท ชุดมันไปแล้ว 10 ไร่ ได้มาแค่หมื่นกว่าบาทไม่ถึงสองหมื่น ค่าปลูกค่ายกค่าไถไร่ละ 250 บาท

ยกร่อง 250 บาท จ้างเขาอีก 300 บาท ไร่ละ 800 บาท แล้วเราจะเอากำไรจากไหน ทำให้ขาดทุนอย่างมาก จะเอาเงินที่ไหนมาลงทุน และหากจะให้ไปทำพืชผักสวนครัวแทน ก็ไม่มีน้ำ ไม่มีบ่อ เงินเราก็ไม่มีไปขุดบ่อ ก็ไม่รู้จะเอาเงินมาจากไหน คนอื่นเขาก็ปลูกผัก ปลูกแตง ปลูกถั่วฝักยาว มะเขือ เขาก็ทำตลอด เพราะเขามีบ่อมีสระอยู่ที่นา แต่นี่ป่าไม่มี เราไม่มีทุนไปขุด ชั่วโมงละ 1,600 ก็เลยเหลือทำแค่นากับไร่...” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560)

อีกหนึ่งปัญหาสำคัญในแรงงานภาคเกษตรคือ “สังคมผู้สูงอายุ” (aging society) ที่แรงงานสูงอายุไม่ได้รับสวัสดิการจากภาครัฐ โดยในกลุ่มเสวนาสนามชัยเขตพบว่าผู้สูงอายุเข้าร่วมให้ข้อมูลเป็นส่วนใหญ่ โดยแต่ละท่านให้ความเห็นว่าการหารายได้จากการทำงานรับจ้างทั่วไปทำได้ยากกว่าแรงงานทั่วไป และเมื่อรายได้ไม่เพียงพอ ก็ได้รับการดูแลจากรัฐเพียงเรื่องสวัสดิการบัตรทองและเบี้ยผู้สูงอายุ ซึ่งจำนวนไม่มากพอที่จะใช้จ่ายในครอบครัว จนหลายครั้งคนอายุมากไม่มีแรงไปรับจ้างทำนาเลยอาจดูเหมือนเป็นภาระให้ครอบครัว (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560) สอดคล้องกับชาวนาอีกท่าน อายุ 80 ปี กำลังมีปัญหาสุขภาพในเรื่องของความดัน ก็ไม่ได้ไปโรงพยาบาลบ่อยเท่าที่ควร “แค่ไปแค่วัดความดันอย่างเดียวที่อนามัยตามหมอนัด ส่วนเรื่องเบี้ยผู้สูงอายุก็ไม่เพียงพอ ค่ายา แค่ว่าใช้จ่ายทั่วไปในบ้านอย่างผงซักฟอง น้ำมัน กาแฟ ซื้อมาก็หมดแล้ว” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560)

หรืออาจกล่าวได้ว่า “...ถ้าเอาภาพรวมนะ เกษตรไม่ขออะไรมาก ขอประกันพืชผลทางการเกษตรให้มันชัดเจน ไม่ว่าจะข้าว ยางพารา ปาล์ม น้ำมัน ของพืชไร่ พืชสวนของเกษตร ถ้าหากมีราคามันคงหรือประกันราคาได้ เราจะรู้ต้นทุนก่อนลงมือทำผลผลิต ที่นี้เกษตรกรไม่รู้ราคาผลผลิตก็ปลูกไปนั้นแหละ มันไม่แน่นอน เราก็พูดแล้วแต่ทำอะไรไม่ได้หรอก...” (ตัวแทนเกษตรกรบางน้ำเปรี้ยว, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2560)

เมื่อหันมาพิจารณาประเด็นดังกล่าวในกรณีศึกษาชาวนาเวียดนามจะพบว่ากำลังเผชิญปัญหาการเคลื่อนย้ายของแรงงานและแรงงานสูงวัยเช่นเดียวกัน โดย “... ชาวนาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุวัยกลางคนขึ้นไป อายุประมาณ 40 ปีขึ้นไป ส่วนคนอายุ 18-40 ปี จะออกไปทำงานในเมืองหรือในโรงงาน จะไม่ได้ทำการเกษตรเป็นหลัก ครอบครัวชาวนาเป็นสังคมที่มีอายุกลางคนขึ้นไป และหนึ่งครอบครัวก็จะรู้จักกันประมาณสามรุ่น...” (ตัวแทนชาวนานามดิญห์, เสวนากลุ่ม, 30 พฤษภาคม 2561) สภาพปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดความเสี่ยงในเชิงวิถีชีวิตหากไม่ได้รับการดูแลจากสวัสดิการจากภาครัฐ

สำหรับสวัสดิการด้านปัจจัยการผลิต แม้ว่าเวียดนามจะเป็นรัฐสังคมนิยม แต่กระบวนการหาปัจจัยการผลิตกลับต้องมีระบบการซื้อขายผ่าน “ตัวแทนจำหน่ายของรัฐ” (Đại lý) ทั้งพันธุ์ข้าว ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง โดยรัฐจะมีสวัสดิการในเรื่องของการจัดหาเมล็ดพันธุ์ให้เฉพาะที่รัฐสนับสนุนเท่านั้น ชาวนาเวียดนามให้ข้อมูลว่า “... เดียวนี้เราจะใช้พันธุ์ข้าวแค่ 2 พันธุ์เท่านั้น คือพันธุ์ *Thực hung 6* (ถูก ยิง) และพันธุ์ *GF 55* เพราะทำให้ผลผลิตดีและเก็บได้เร็ว แต่อาจไม่อร่อยเท่าไร แต่เมื่อก่อนมีพันธุ์ข้าวเยอะกว่านี้ เช่น พันธุ์ *Mộc Tuyền* และอื่น ๆ มากมาย...” (ตัวแทนชาวนาฮานาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561) โดยจากการเก็บข้อมูลพบว่าพันธุ์ข้าวของเวียดนามเป็นข้าวที่มีคุณภาพไม่สูงมาก สำหรับการทำแป้งและอาหารประเภทเส้น แม้แต่ตัวชาวนาเองยังชื่นชอบและชอบบริโภคข้าวของประเทศไทยมากกว่าผลผลิตของตนเอง

สำหรับสวัสดิการรัฐเวียดนาม ในเชิงกระบวนการผลิตนอกจากเมล็ดพันธุ์ที่รัฐสนับสนุนแล้ว ยังมีระบบเงินกู้ธนาคารสำหรับทำการเกษตร ในเวียดนามจะมีธนาคารนามเวียดนามเพื่อการเกษตรและพัฒนาชนบท (The Vietnam Bank for Agricultural and Rural Development, Agribank) ทำหน้าที่ในการปล่อยเงินกู้เพื่อการเกษตรให้กับชาวนา โดยจากข้อมูลเวทีแลกเปลี่ยนพบว่า การกู้ยืมเงินจะมีอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 0.8-0.9 โดยผู้กู้ยืมเงินสามารถเป็นบุคคลทั่วไปหรือเป็นเกษตรกรก็ได้ และในบางช่วงเวลารัฐบาลได้มีนโยบายในการสนับสนุนให้มีการกู้ยืม จากการให้ข้อมูลจากกลุ่มชาวนารัฐจะมีนโยบายการปล่อยเงินกู้ให้กับชาวนาหรือที่เรียกว่า

ธนาคารนโยบาย คือการให้กู้เงินไปลงทุนในดอกเบี้ยต่ำประมาณร้อยละ 0.5 การกู้ยืมดังกล่าวมีกำหนดขอบเขตอยู่ที่ 45,000,000 ดอลลาร์ ซึ่งจะต้องมีหลักฐานที่ใช้ในการกู้ยืมเงินอาจจะมาจากการนำหนังสือแดง (หนังสือแสดงสิทธิในที่ดิน) เป็นหลักทรัพย์สำหรับจำนองเพื่อรับประกันเงินกู้ (หลักฐานสำหรับเงินกู้จะมีมูลค่าประมาณ 50,000,000 ดอลลาร์) หรือสามารถหาผู้ค้ำประกันเป็นข้าราชการ หรือโดยนำเงินเดือนข้าราชการมาใช้ค้ำประกันเงินกู้ได้ (ตัวแทนชาวนาฮานาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561) นอกจากนี้ภาครัฐมีการจัดการประกันผลผลิตทางการเกษตร หรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยให้ความช่วยเหลือ 18,000 ดอลลาร์ ต่อ 360 ตารางเมตร ซึ่งเป็นบางช่วงเวลาและอาจยังไม่ทั่วถึง

ส่วนสวัสดิการในเชิงสิทธิ พบว่าทั้งการประกันสุขภาพ ที่รัฐเปิดให้มีการซื้อประกันสุขภาพจากรัฐในราคาประมาณ 300,000-330,000 ดอลลาร์ต่อปี แต่หากชาวนาเป็น “คนจน” ที่มีรายได้น้อยกว่า 700,000 ดอลลาร์ต่อเดือน รัฐจะมีประกันสุขภาพให้ โดยรัฐจะจ่ายแทนค่าซื้อประกันดังกล่าว แต่จากการแลกเปลี่ยนพบว่าประกันสุขภาพจากรัฐก็ไม่ได้ครอบคลุมโรคร้ายแรง หากใครป่วยเป็นโรคร้ายแรงก็จำเป็นต้องหาเงินมารักษาเอง จากคำกล่าวของชาวนา “...ถ้าคนจนรัฐจะช่วยเรื่องประกันสุขภาพและประกันฟรี 100% บางปีหรือแล้วแต่ปีจะช่วยเรื่องข้าว...” (ตัวแทนชาวนาฮานาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561) จึงทำให้เห็นได้ว่าสวัสดิการมีลักษณะที่เป็นเสรีนิยม ที่ปัจเจกบุคคลจะต้องซื้อเอง และเป็นสังคมสงเคราะห์ ที่ต้องผ่านกระบวนการพิสูจน์ความยากจน

ดังนั้นในส่วนของสวัสดิการจะพบว่าในกระบวนการผลิต รัฐไทยและเวียดนามให้ความช่วยเหลือแบบเสรีนิยมเหมือนกัน คือ ปัจเจกบุคคลเป็นผู้รับผิดชอบหลัก ในขณะที่สวัสดิการในทางสิทธิพบว่าประเทศไทยกลับให้รัฐมีบทบาทมากกว่า เช่นกรณีสวัสดิการประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นต้น ในขณะที่ระบบสวัสดิการอื่นๆ ของทั้งไทยและเวียดนามยังใช้เป็นลักษณะของสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก อันนำไปสู่ความเสี่ยงในเชิงการยกระดับมาตรฐานในการดำรงชีวิต

การทำงานทำให้ชีวิตไม่เห็นอนาคต (unforeseeable future)

สำหรับประเด็นสุดท้าย งานเสี่ยงและแรงงานเสี่ยงต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงทางสังคมและการทำงานเนื่องมาจากลักษณะการทำงานส่งผลให้รูปแบบวิถีชีวิต “มองไม่เห็นอนาคต” จนส่งผลให้การทำงานมีลักษณะผ่านไปแบบวันต่อวัน เหตุผลมาจากการมีสัญญาเพียงระยะสั้น ค่าแรงรายวัน และราคาสินค้าเกษตรที่ไม่มีเสถียรภาพแน่นอน ทำให้การทำงานขาดลักษณะของรูปแบบงานที่ดี (decent job) ที่การทำงานทำให้ชีวิตรู้สึกถึงอนาคตที่มั่นคง (ACTRAV, 2011: 1-3) โดยสำหรับชาวนาและแรงงานภาคเกษตรแล้ว การประกอบอาชีพกลายเป็นเพียงทางเลือกสุดท้ายในชีวิตและไม่สนับสนุนให้คนรุ่นต่อไปทำการเกษตร เพราะเห็นว่าไม่มีอนาคตและการไปประกอบอาชีพจะสร้างความมั่นคงในชีวิตได้ดีกว่า (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560)

แรงงานภาคเกษตรของไทยพบปัญหาอย่างมากในการหา “อนาคต” ของชีวิตตนเอง ข้อมูลจากเกษตรกรพบว่า เป็นแรงงานสูงอายุวัย 66 ปี แต่ยังต้องทำนาอยู่ เพราะอยู่คนเดียวและไม่มีแรงพอที่จะไปทำงานรับจ้างในเมืองหรือรับจ้างทั่วไป ทำให้ “อายุมากแล้วไม่สามารถไปทำงานอย่างอื่นได้ ต้องทำนาอย่างเดียว และยังคงเลี้ยงหลานที่ยังอยู่ในวัยเรียน ส่วนลูกก็ไปทำงานที่อื่นและไม่ได้ส่งเงินมาช่วยเหลือ แต่ก็ไม่ได้ทำอะไรเพราะเขาก็ต้องมีชีวิตของเขา เขามีภาระ ส่วนเราก็ทำนาของเราไป ถ้าช่วงไหนไม่ได้ทำนาก็จะไปรับจ้างนวดข้าวโมงละ 100 บาท และทำข้าวต้มมัดขายเป็นอาชีพเสริม ไม่ได้รับการช่วยเหลืออะไรจากรัฐเป็นพิเศษ” (ตัวแทนเกษตรกรสนามชัยเขต, เสวนากลุ่ม, 21 ธันวาคม 2560) ข้อมูลดังกล่าวทำให้พบว่าแรงงานภาคเกษตรสูงอายุถูกทิ้งไว้ข้างหลังจากที่ครอบครัวและรัฐ

กรณีดังกล่าวจึงไม่แตกต่างกันมากนักเมื่อเทียบกับชาวนาเวียดนาม พบว่าการกำหนดด้านสวัสดิการผู้สูงอายุหรือเบี้ยผู้สูงอายุสำหรับชาวนาที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป จะได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐจำนวน 270,000 ด่งต่อปี ซึ่งเป็นจำนวนไม่มากนัก แต่หากใครเคยเป็นพนักงานของรัฐหลังจากเกษียณ จะมีเงินช่วยเหลือจากรัฐอยู่ที่ร้อยละ 75 ของเงินเดือนสุดท้าย จากการสัมภาษณ์พบว่าอดีตข้าราชการที่เคย

ทำงานด้านแผนที่ให้กับภาครัฐ เมื่อเกษียณอายุราชการแล้วได้รับเงินบำนาญจำนวน 6,000,000 ด่งต่อเดือน (ตัวแทนชาวนาฮ้านาม, เสวนากลุ่ม, 29 พฤษภาคม 2561) สะท้อนให้เห็นว่าหากเกษตรกรที่ไม่เคยเป็นพนักงานของรัฐ ย่อมทำให้อนาคตในการดำรงชีวิตมีความยากลำบากมากขึ้น ส่งผลให้คนรุ่นใหม่ออกจากภาคเกษตรไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมตามเป้าหมายของรัฐบาลเวียดนาม ซึ่งชาวนาในพื้นที่ที่มองว่าน่าจะทำให้มีอนาคตที่ดีกว่าอยู่ในชนบท

ด้วยเหตุเช่นนี้ ความไม่แน่นอนองงานในภาคเกษตรอย่างการทำนาจึงเป็นเหมือนการบั่นทอน (deprive) ความมั่นคงในชีวิต ผ่านความไม่แน่นอนในการวางแผนระยะยาวในชีวิต เช่น การแต่งงาน การมีลูก การซื้ออสังหาริมทรัพย์ ฯลฯ จนกล่าวได้ว่าผลกระทบไม่ใช่เพียงแต่เรื่องงานหรือฐานะเท่านั้น แต่ส่งผลกระทบถึงความไม่แน่นอนในด้านอื่น ๆ ของชีวิตด้วย หรือบอกได้อีกทางหนึ่งว่าการหาความสมดุลในชีวิตและการทำงาน (work-life balance) แทบจะเป็นไปไม่ได้สำหรับแรงงานเลี้ยงเหล่านี้

ดังนั้น งานในภาคเกษตรที่เป็นงานเลี้ยงจึงทำให้ชาวนาที่ประกอบอาชีพมองไม่เห็นอนาคตของตนเอง และยังไม่สนับสนุนให้เกิดคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานในภาคส่วนดังกล่าวเพราะถือว่าเป็นงานที่ไม่มั่นคงต่อทั้งการประกอบอาชีพและวิถีชีวิตเช่นเดียวกัน

บทสรุป

จากผลการวิจัยฉบับนี้พบว่าแนวการศึกษาเรื่อง “แรงงานเลี้ยง” สามารถเป็นกรอบเพื่อช่วยทำความเข้าใจแรงงานในภาคเกษตรของระบบเศรษฐกิจปัจจุบันได้ โดยแรงงานภาคเกษตรที่เป็นชาวนาจากการศึกษานี้ต้องเผชิญกับความท้าทายจากวิถีการทำงานในภาคเกษตรที่มีลักษณะชั่วคราว ไม่มีความแน่นอนในอาชีพขาดสวัสดิการทางสังคม และการทำงานไม่สามารถมองเห็นอนาคตในชีวิต เช่น

เดียวกับแรงงานในภาคเอกชน ภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ ที่ต้องเผชิญกับสถานะแรงงานเสี่ยงเช่นเดียวกับภาคเกษตร

สำหรับประเทศไทย คุณภาพชีวิตทางสังคมของชาวนาในพื้นที่ฉะเชิงเทรา แม้ว่าจะไม่ได้มีปัญหาในเรื่องของที่ดินและหนี้สินมากเท่ากับภูมิภาคอื่น แต่ในเชิงของความยากลำบากที่ต้องดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจท่ามกลางความไม่แน่นอนของกลไกตลาด ทำให้เกิดความเสี่ยงที่ชาวนาจะต้องรับผิดชอบในส่วนของปัญหาที่ตนเองไม่ได้ก่อ ทั้งจากกลไกตลาดและจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทำให้ชาวนาต้องแบกรับปัญหาจากช่วงที่เกิดราคาผลผลิตตกต่ำ และสภาพสังคมที่ภาคเกษตรของไทยเริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุทำให้การดูแลผ่านการจัดสวัสดิการภาคเกษตรมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น มิเช่นนั้นจะกลายเป็นว่าปัญหาเชิงโครงสร้างถูกผลักภาระไปให้ชาวนาแบกรับ “ความเสี่ยง” แบบปัจเจกบุคคล

ทั้งนี้ จากการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น พบว่าชาวนาต้องการให้มีการพัฒนาสวัสดิการภาคเกษตร ไม่ใช่เพียงเพื่อช่วยเหลือยามยากลำบากเท่านั้น แต่ต้องสามารถช่วยให้ยกมาตรฐานคุณภาพชีวิตทางสังคมให้ได้ ผ่านการจัดสวัสดิการคือ 5 ด้าน คือ สวัสดิการด้านราคาผลผลิตสินค้าเกษตร สวัสดิการในการจัดสรรทรัพยากรใหม่ สวัสดิการภาคเกษตรในด้านวัตถุดิบและเงินทุน สวัสดิการช่วยเหลือสงเคราะห์ภาคเกษตร และพัฒนามาตรฐานของสวัสดิการทั่วไปที่ได้รับในพลเมืองไทยทุกคน

สำหรับประเทศเวียดนาม แม้ว่าคุณภาพชีวิตของชาวนาในประเทศเวียดนามยังคงมีความยากลำบากในด้านข้อจำกัดต่าง ๆ ที่รัฐพยายามเข้าสู่การเป็นอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดข้อจำกัดของชาวนาในการครอบครองที่ดินทำกิน ค่าใช้จ่ายต้นทุนการผลิตที่ต้องแบกรับ รายได้ที่ไม่มั่นคงแน่นอนทำให้ชาวนาผันตัวทำอาชีพอื่น ๆ และชาวนาส່วนมากเป็นผู้สูงอายุ อีกทั้งสวัสดิการของรัฐที่ยังไม่รองรับและช่วยเหลือเกษตรกรอย่างทั่วถึงดังที่รัฐกำหนดนโยบายต่าง ๆ มากมาย และยังผลักภาระให้ประชาชนดูแลตัวเองส่งผลให้คุณภาพชีวิตยังไม่ดีเท่าที่ควร ภาพของชาวนาเวียดนามจึงมีลักษณะเป็นแรงงานเสี่ยงที่ต้องอยู่กับ “ช่วงเปลี่ยนผ่าน” จากโครงสร้างเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรม

ดังนั้นชาวนาจึงได้มีข้อเรียกร้องจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม เนื่องจากเมื่อนำประเทศเวียดนามมาเปรียบเทียบกับประเทศอื่นแล้วการพัฒนาการทำนาในประเทศเวียดนามยังไม่ก้าวหน้ามากนัก ชาวนาจึงต้องการให้เกิดการพัฒนา ดังนี้ 1) การส่งเสริมด้านอาชีพชาวนาให้มั่นคงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยเหมือนของประเทศไทย เนื่องจากจะได้สะดวกต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิต 2) พัฒนาทางด้านทำให้ความช่วยเหลือเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ที่ดิน น้ำ ภาคการเกษตร 3) การพัฒนาทำให้ความรู้ด้านอาชีพและการสร้างรายได้จากภาคการเกษตร ควรให้มีผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้ทางด้านการทำงานเพื่อเพิ่มศักยภาพในการทำงานให้มากขึ้น แนวทางการสร้างวิถีในการทำมาหากินให้หลากหลาย เช่น การฝึกอาชีพ เป็นต้น 4) การช่วยเหลือด้านการกู้เงิน ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งในการหมุนเวียนเงินทุนให้กับชาวนา แม้ว่าชาวนาจะไม่ได้เงินเพราะไม่มีเงิน แต่ชาวนาต้องเจอกับความไม่แน่นอนหลายรูปแบบ จึงควรให้มีระบบยืมเงินที่สะดวกมากขึ้นเพื่อรองรับความเสี่ยงของชาวนา สุดท้าย 5) ด้านการพัฒนาสวัสดิการสุขภาพ เนื่องจากชาวนาเป็นอาชีพที่ต้องทำงานหนักและเกิดความเสียหายจากโรคต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำนา ดังนั้นภาครัฐควรมีการดูแลเรื่องสุขภาพคนสูงอายุและเกษตรกรในพื้นที่

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “สวัสดิการภาคเกษตรกับคุณภาพชีวิตทางสังคมของชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กรณีศึกษาเปรียบเทียบไทยและเวียดนาม” ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานส่งเสริมการวิจัยฯ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา สัญญาเลขที่ วจ. 017/2560
- 2 งานวิจัยฉบับนี้ไม่สามารถระบุผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลในงานวิจัยได้ แต่จะสามารถใช้ข้อมูลสนามได้เพียงในส่วนวิเคราะห์และอภิปรายผล ตามเอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ 39/2561 จึงขอให้คำว่า “ตัวแทนเกษตรกร/ตัวแทนชาวนา” แทนรายชื่อของผู้ให้ข้อมูล ทั้งจากการสัมภาษณ์และเสวนากลุ่ม
- 3 ค่าเงินช่วงเก็บข้อมูลอยู่ที่ 1 USD = 22,750 VND และ 1 USD = 32.12 บาท
- 4 1 ซ่าว (sào) = 360 ตารางเมตร และ 1 ไร่ = 1,600 ตารางเมตร

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้มีการลงพื้นที่ประเทศเวียดนาม จึงขอขอบคุณอาจารย์ Nguyễn Hồng Quang (อาจารย์กวาง) และอาจารย์พัชรพงษ์ ภูเบศรพิริวัส ที่ช่วยเหลือในเรื่องการสื่อสารในการเก็บข้อมูลเวทีระดมความคิดเห็นที่จังหวัดฮ่านาม (Hà Nam) รวมถึงขอบคุณอาจารย์กัมปนาท เบ็ญจนาวิ ที่ช่วยเหลือในการดำเนินกระบวนการวิจัยในการเก็บข้อมูลดังกล่าว

บรรณานุกรม

- แบ็งค์ งานอรุณโชติ และคณะ. ม.ป.ป. *สถานะ ความไม่มั่นคง และมาตรการเพื่อแรงงานนอกระบบ*, ม.ป.ท.: เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมที่เป็นธรรม.
- มูลนิธิชีวิตไท. 2560. *วิกฤตชาวนา การปรับตัวครั้งใหม่เพื่อความอยู่รอด*. http://www.landactionthai.org/land/index.php?option=com_content&view=article&id=1841:วิกฤตชาวนา-การปรับตัวครั้งใหม่เพื่อความอยู่รอด&catid=85&Itemid=591, 3 มิถุนายน 2561.
- ษ์สุธรรมย์ ธรรมบุษดี. 2556. “ชนชั้นแรงงานเสี่ยง กลุ่มคนชายขอบบนศูนย์กลางทุนนิยมเสรีนิยมใหม่,” *สังคมศาสตร์* 43(2): 157-172.
- ACTRAV. 2011. *Policies and Regulations to Combat Precarious Employment*, Switzerland: International Labour Organization.
- Andriessse, E., and A. Phommalath. 2012. “Provincial Poverty Dynamics in Lao PDR: A Case Study of Savannakhet,” *Journal of Current Southeast Asian Affairs* 31(3): 3-27.
- Asian Development Bank (ADB). 2013. *The Social Protection Index: Assessing Results for Asia and the Pacific*. Metro Manila. Asian Development Bank.
- Bunnell, T. 2016. “Teachers in International Schools: A Global Educational ‘Precariat’?,” *Globalisation, Societies and Education* 14(4): 543-559.

- Cahill, Michael. 2003. "The Environmental and Green Social Policy". In John Baldock, Nick Manning and Sarah Vickerstaff (eds.), *Social Policy*, pp. 554-576, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.
- Chang, D. O. 2009. "Informalising Labour in Asia's Global Factory," *Journal of contemporary Asia* 39(2): 161-179.
- Chang, D. O. 2011. "The Rise of East Asia and Classes of Informal Labour". In *Power-Point Presentation at Sawyer Seminar Colloquium, Chapel Hill, NC*. <http://sawyerseminar.web.unc.edu/papers-and-other-readings>.
- Dayley, Robert and Attachak Sattayanurak. 2016. "Thailand's Last Peasant," *Journal of Southeast Asia Studies* 47: 42-65.
- Foster, John Bellamy, Brett Clark and Richard York. 2010. *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. NY: Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy. 1999. "Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology," *American Journal of Sociology* 105(2): 366-405.
- Foster, John Bellamy. 2000. *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. NY: Monthly Review Press.
- Handayani, S. W. and B. Babajanian. 2012. *Social Protection for Older Persons Social Pensions in Asia*. Mandaluyong: Asian Development Bank.
- Harvey, Devis. 2003. *The new imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hewison, Kevin & Kalleberg, Arne. L. 2013. "Precarious work and flexibilization in South and Southeast Asia," *American Behavioral Scientist* 57(4): 395-402.
- Kearney, M. 2018. *Reconceptualizing the peasantry: anthropology in global perspective*. New York: Routledge.
- Martin, S. M., K. Lorenzen and N. Bunnefeld. 2013. "Fishing Farmers: Fishing, Livelihood Diversification and Poverty in Rural Laos," *Human Ecology* 41(5): 737-747.

- Popkin, Samuel L. 1979. *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. Berkeley: University of California Press.
- Rigg, J. D. 2006. "Forests, Marketization, Livelihoods and the Poor in the Lao PDR," *Land Degradation & Development* 17(2): 123-133.
- Siegmann, Karin Astrid & Schiphorst, Freek. 2016. "Understanding the globalizing precariat: From informal sector to precarious work," *Progress in Development Studies* 16(2): 111-123.
- Standing, G. .2014. "The Precariat and Class Struggle," (trans.) *Revista Crítica de Ciências Sociais* 103: 9-24.
- Standing, G. 2011. *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Standing, G. 2013. "Defining the Precariat: A Class in the Making," *Eurozine* 1-7.
- Yin, Robert K. 2009. *Case Study Research: Design and Methods*, (4th edition). London: SAGE.